

УДК 37.014.5: 37.014.3

DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2025.32.347850>

Тетяна Атрощенко, м. Мукачево
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4595-1662>

Тетяна Кравченко, м. Мукачево
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4963-4667>

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ЧЕХІЇ

У статті обґрунтовано особливості розвитку соціальної компетентності в процесі формування ціннісних орієнтацій учнів старших класів у Чехії. Підкреслено, що ціннісні орієнтації – це центральне особистісне новоутворення, що виражає свідоме ставлення до себе, до світу та суспільства. Визначено педагогічні умови розвитку соціальної компетентності в процесі формування ціннісних орієнтацій старшокласників у європейському, зокрема чеському, освітньому просторі: спрямування освітньої діяльності на розвиток ключових компетентностей, тобто здатності застосовувати знання та цінності на практиці; формування у старшокласників «Я-концепції» особистості; адекватне застосування педагогічних технологій.

Ключові слова: ціннісні орієнтації; соціальна компетентність; старшокласник; чеська школа; освітнє середовище; методи виховання; міжособистісна взаємодія; педагогічні умови; європейський освітній простір.

Постановка проблеми. Проблема виховання моральних і соціальних цінностей старшокласників на сучасному етапі модернізації європейської освіти набуває все більшого значення. Нові виклики часу, що постійно посилюються, вплив на старшокласників електронних засобів масової інформації та мережі Інтернет, загальне зниження культурного рівня школярів – все це разом визначає необхідність пошуку ефективних способів формування гуманістичних моральних цінностей. Старшокласнику, як майбутньому професіоналу, важливо розкрити свої здібності й вибрати ті, які дозволяють йому жити в постійно змінюваному соціальному середовищі, в умовах міжкультурних комунікацій, у системі громадських і національних відносин.

Культура сучасного суспільства та комплекс компетенцій старшокласників, необхідних для життя, постійно збагачуються новими елементами, що часто надходять з іншомовного та інокультурного середовища. В умовах дедалі більшої інтенсивності міжкультурного обміну саме крос-культурні фактори стають основою стандартів і стереотипів, поведінкових зразків для наслідування. Середовище спілкування, простір взаємодіючих культур у наші дні детермінують стихійне виховання старшокласників, формування моральних цінностей.

Багато європейських країн досягли значного прогресу в реалізації компетентнісного підходу в освіті. Дуже важливо те, що в країнах Європейського Союзу на національному рівні визнано необхідність покращення якості та підвищення релевантності соціально спрямованих умінь і компетенцій (*European Commission*, 2018), з якими юні європейці закінчують школу і вступають у доросле життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському і європейському освітньому просторі розвиток соціальної компетенції у процесі формування ціннісних орієнтацій старшокласників розглядається з різних позицій. Теоретико-методологічні основи ціннісної проблематики в царині освіти розкрито в наукових наробках В. Галузинського, М. Євтуха, І. Зязюна, В. Кременя, О. Локшиної, Н. Ничкало, О. Савченко, О. Сухомлинської та ін. (детальний огляд див. у В. Мачуського (2017)). Аналіз формування ціннісних орієнтирів особистості в освітніх закладах здійснено в роботах О. Локшиної (2009), В. Мачуського (2017), С. Толочко (2018) та ін.

І. Бех (1999) зазначає, що внутрішнім стрижнем особистості є особистісні цінності як психологічні новоутворення, що відображають найбільш значущу для суб'єкта узагальнену сферу довкілля, через ставлення до якої він виділяє, усвідомлює й утверджує себе, свою «Я-концепцію», свій життєвий простір. Цінності сприяють перетворенню соціальних норм та ідеалів в особистісні принципи життєдіяльності. Вони стають виховним чинником завдяки тому, що перетворюються у внутрішні мотиви поведінки особистості (с. 7).

Г. Товканець (2016) систематизувала найбільш значущі інтелектуально-професійні особистісні цінності сучасної молоді, з-поміж яких переважають зв'язки та підтримка впливових осіб; якісна освіта; працьовитість, сумлінність, підприємливість, винахідливість, уміння влаштовувати свої справи будь-яким способом (с. 255).

Чеські дослідники Р. Gavora (2005), I. Gillernová і L. Krejčová (2012), N. Hayes (2013), J. Maňák (2019) у своїх працях наголошують на важливості створення такого шкільного середовища, яке сприяє становленню емоційного інтелекту, співпраці та соціальної відповідальності. Сукупність прийнятих особистістю цінностей формує систему її ціннісних орієнтацій – стійкого внутрішнього утворення, що є базисом поведінки, критерієм прийняття рішень і засобом самоідентифікації. Ціннісні орієнтації виконують регулятивну функцію в процесі особистісного становлення, визначаючи межі прийнятної поведінки та спрямування особистісного зростання.

Окрім цього, чеська педагогічна громадськість активно обговорює проблему переорієнтування освітніх програм усіх рівнів навчання на отримання конкретних результатів у вигляді компетенцій, встановлених державними освітніми стандартами (*Rámcové vzdělávací programy*, 2004). Зокрема, чеські дослідники акцентують увагу на тому, що важливим аспектом розуміння соціальної компетентності є її взаємозв'язок із моральним розвитком людини (Čech, 2016). Соціальна компетентність не тотожна особистісному розвитку, а лише інструментує соціальну поведінку людини в сучасному складному, багатофакторному соціальному середовищі.

Мета статті – обґрунтувати особливості розвитку соціальної компетентності у процесі формування ціннісних орієнтацій старшокласників у Чехії.

Методи дослідження: для досягнення мети в ході наукового пошуку застосовувалися загальнонаукові методи – *теоретичний аналіз* досліджень із порушеної проблеми задля виокремлення невирішених питань; *абстрагування* дало змогу сформулювати ключові поняття та вирізнити особливості розвитку соціальної компетентності у процесі формування ціннісних орієнтацій старшокласників у Чехії; *систематизація* дозволила використати

педагогічні умови ефективної організації досліджуваного процесу в Чехії; *компаративний аналіз* уможливив порівняння та осмислення точок перетину в процесах розвитку соціальної компетентності старших підлітків у чеській та українській школах; *узагальнення* використовувалося для формулювання загальних висновків; *прогностичний метод* – для накреслення перспектив подальшого дослідження порушеної наукової проблеми.

Виклад основного матеріалу. У розвинутих країнах світу відбувається суспільний та економічний прогрес, з'являються нові підходи до освіти. На оновлення технологій впливають розвиток суспільства, людини, новий погляд на роль людини у світі, зміна ролі освіти. Нова структура шкільного виховання актуалізує зміни в розвитку моральної та аксіологічної сфери старшокласника (Локшина, 2009). Зараз змінюється образ світу, інакше розглядається місце людини в ньому, трансформуються звичні стереотипи, відбувається переоцінка цінностей. Молодь більше прагне оволодіти тими якостями, які могли б стати в нагоді в ринкових умовах. У старшому шкільному віці починається професійне та життєве самовизначення, усвідомлюється своє місце в майбутньому. Старшокласники замислюються над вибором професії та шукають шляхи досягнення своєї мети. Їхнє навчання, що обумовлене професійною орієнтацією, націлене на майбутнє, а ціннісні орієнтації є об'єктом спільної діяльності вчителя та учнів (Мачуський, 2017). Тут варто зрозуміти, що для повноцінного розвитку особистості важливим є поєднання задоволеності сьогоденням і спрямованості на майбутнє.

Сьогодні змінюються цінності та норми, стають іншими моделі поведінки. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання соціалізації молодих людей, формування їх ціннісних орієнтацій. Сучасні педагогічні та соціологічні дослідження засвідчують, що життєві наміри підлітків ще не точно визначені, більшість випускників не готові до самостійного вибору професії. Вони просто хочуть здобути вищу освіту і не цілком розуміють сутність своєї майбутньої професії. Старшокласники не вважають за потрібне займатися самоосвітою і самопізнанням із метою особистісного зростання. Більшість із них мають на меті не самовдосконалення, а найкраще визначення в житті, хорошу

спеціальність, заробіток, володіння будь-якими матеріальними речами та багато іншого (Maňák, 2019).

Водночас у чеській шкільній системі головним завданням старшокласників визначають не лише здобуття знань та освоєння професії, а й усвідомлення відповідальності за себе та за навколишній світ, що зафіксовано в Рамковій освітній програмі (*Rámcové vzdělávací program*, 2004). Учні активно опановують такі поняття, як «суспільство», «здоров'я», «сім'я», «професія». У старшому шкільному віці підлітки прагнуть здійснити свої життєві плани – вибрати внутрішню позицію, знайти своє місце у світі, самовизначитися.

Аналіз вітчизняних (Бех, 1999; Локшина, 2009; Товканець, 2016 та ін.) і зарубіжних (Gavora, 2005; Gillernová & Krejčová, 2012; Hayes, 2013; Maňák, 2019 та ін.) наукових досліджень дає підстави визначити педагогічні умови розвитку соціальної компетентності у процесі формування ціннісних орієнтацій старшокласників у європейському, зокрема чеському, освітньому просторі.

Перша педагогічна умова – спрямування освітньої діяльності на розвиток ключових компетентностей. У чеському освітньому середовищі компетентнісний підхід до формування моральних цінностей учнів полягає в розвитку здатності застосовувати знання та цінності на практиці, а не просто їх накопичувати (Šech, 2016).). Цей підхід фокусується на формуванні ключових компетентностей, включаючи моральні, через практико орієнтоване навчання, проєктні та інтерактивні технології, дискусії та критичне мислення (Толочко, 2018). Мета – підготувати учнів до реального життя, де необхідно самостійно приймати рішення та самостійно нести за них відповідальність.

Друга педагогічна умова – формування у старшокласників «Я-концепції» особистості. «Я-концепція» – це система когнітивних, емоційно-оцінних і конативних суджень особистості про себе, що сприяють активізації особистісного та професійного самовизначення, реалізації інтелектуального та творчого потенціалу (Maňák, 2019). Цінності визначають «Я-концепцію» особистості, яка може спрямовувати її конструктивну поведінку.

Ціннісні орієнтації – це центральне особистісне новоутворення, що виражає свідоме ставлення до себе, до світу та суспільства

(Товканець, 2016). Вони визначають мотивацію поведінки підлітків у ті часи, коли суспільні цінності непевні, невизначені, «розмиті». Цінності як динамічний феномен постійно змінюються. Якщо в освітньо-виховному процесі батьки й педагоги вирішують виховні, освітні й розвивальні завдання в гармонічній єдності, тоді в молоді формується психологічна готовність до соціальної відповідальності, до прийняття адекватних рішень, до соціально цінного й особистісно виваженого морального вибору в складних ситуаціях.

Серед групи інструментальних цінностей (М. Рокич) важливими є етичні цінності, цінності спілкування, цінності справи, індивідуалістичні, конформістські та альтруїстичні цінності, цінності самоствердження, цінності прийняття інших тощо.

У культурі європейських народів моральність проявляється в добрі, справедливості, обов'язку, совісті, честі, патріотизмі, скромності, поміркованості, витривалості, дружелюбності, поважному ставленні до сусідніх народів, їх культур, до особистості, праці та людей праці, гостинності, ввічливості, шанобливості, злагоді в сім'ї та громаді (Толочко, 2018). Діяльність школи спрямована на вирішення завдань, пов'язаних із трансляцією культурних (у широкому значенні слова) цінностей народу, що населяє регіон, включаючи мову та соціально значущі традиції (Локшина, 2009).

Результатом освітньої діяльності чеської школи є соціально зрілий випускник, який хотів би й був би здатний зробити усвідомлений вибір своєї подальшої освіти відповідно до своїх особистих устремлінь, потреб регіону в кадрах. Випускник сучасної європейської школи здатний адаптуватися в будь-якому соціальному середовищі та в середовищі пізнавальної діяльності, розумно поєднуючи логічну та емоційну складові (Gavora, 2005).

Соціальна компетентність старшокласника є, безумовно, центральною ланкою самовизначення. У процесі самопізнання з урахуванням ціннісних орієнтацій школяра визначається напрямок розвитку особистості (розвитку інтересів, прагнень, знань, здібностей). Під розвитком соціальної компетентності старшокласника розуміються зміни в особистості, які характеризують його готовність до вибору варіантів взаємодії з однокласниками, вчителями та батьками в освітньому процесі, а також з іншими соціальними партнерами.

Третя педагогічна умова – адекватне застосування педагогічних технологій, тобто цілеспрямованої та планомірно реалізованої послідовності дій педагога та вихованців, що зорієнтовані на досягнення заздалегідь прогнозованої мети з використанням відповідних методів, засобів і прийомів педагогічної взаємодії в певному соціокультурному середовищі (Бех, 1999; Čech, 2016).

У навчанні й вихованні чеських школярів часто застосовують інтерактивні педагогічні технології, в основу яких покладено діалог і діалогічні ситуації, що сприяють інтеріоризації соціальних норм і загальнокультурних цінностей (Gavoga, 2005). У соціальному розвитку старших підлітків засвідчила свою ефективність театральнотворча діяльність, яка створює унікальні можливості для розгортання діалогічних відносин як зовнішніх, так і особистісних. Занурення у психологію персонажа, можливість багаторазового відтворення та уточнення мотивації його поведінки створюють передумови для збагачення горизонтів «Я» молодих людей, становлення досвіду їх соціальних комунікацій, розвитку соціально-морального досвіду (Мачуський, 2017). Драматургічний матеріал моделює дійсність. Через театральну гру, вільне перевтілення в ролях, емоційне «входження» у життєві ситуації театральних героїв «актор» поступово готується до соціально ціннісної поведінки в реальному житті, опосередкованої екзистенційним вибором. Це своєю чергою створює передумови розвитку мотивації до соціально прийнятої саморегуляції особистості (Maňák, 2019). В освітньому середовищі шкіл Чехії поширені ігрові технології. Як зазначають чеські вчені, саме в грі «виникають мікромоделі соціальних колективів відповідної діяльності, які існують у “дорослому соціумі” в рамках взаємодії “дорослого” та “дитячого» світів”» (Hayes, 2013).

Висновки. Сучасна європейська школа перебуває в перманентному трансформаційному процесі. У зв'язку з прийняттям нових стандартів загальної середньої освіти, заснованих на принципах компетентнісного підходу, завдання підвищення якості навчання та забезпечення оптимального виховного ефекту, проблема формування цінностей старшокласників стає апріорі пов'язаною з виробленням комплексу ключових компетенцій, зокрема й соціальної, які роблять майбутнього випускника школи соціально затребуваною та адекватною людиною. Компетентнісно

орієнтоване освітнє середовище як основна організаційна форма європейського освітнього процесу відтворює деякий цілісний фрагмент культурної й соціальної реальності.

Ефективному розвитку соціальної компетентності в процесі формування ціннісних орієнтацій старшокласників у чеському освітньому просторі сприяють такі педагогічні умови: спрямування освітньої діяльності на розвиток ключових компетентностей, тобто здатності застосовувати знання та цінності на практиці; формування у старшокласників «Я-концепції» особистості; адекватне застосування педагогічних технологій.

Перспективами подальших досліджень можуть бути проблеми забезпечення розвитку у старшокласників усвідомлення соціально спрямованого міждисциплінарного навчального змісту.

Список використаної літератури

- Бех, І. Д. (1999). Виховання підростаючої особистості на засадах Нової методології. *Педагогіка і психологія*, 3, 5-14.
- Локшина, О. І. (2009). *Зміст шкільної освіти в країнах Європейського Союзу: теорія і практика (друга половина XX – початок XXI ст.)*: монографія. Київ: Богданова А.М.
- Мачуський, В. В. (Ред.). (2017). *Формування ціннісних орієнтирів навчально-виховного процесу у позашкільних навчальних закладах*: монографія. Київ: ТОВ «Задруга».
- Товканець, Г. В. (2016). Особливості ціннісних орієнтацій студентської молоді в США. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*, 30, 253-261.
- Толочко, С. (2018). Аналіз досвіду країн європейського союзу у вирішенні сучасних проблем в освіті й науці. *ScienceRise: Pedagogical Education*, 6 (26), 9-15.
- Čech, Petr. (2016). *Sociální gramotnost žáků středních odborných škol a odborných učilišť*. Retrieved from <https://surl.li/wlftik>
- European Commission. *Key Competences for Lifelong Learning*. (2018). Luxembourg. Retrieved from <https://surl.li/fqisnh>
- Gavora, P. (2005). *Učitel a žák v komunikaci*. Bratislava: SPN. Retrieved from <https://surl.li/lrkjzg>.
- Gillernová, I., & Krejčová, L. (2012). *Sociální dovednosti ve škole*. (Vyd. 1). Praha: Grada.
- Hayes, N. (2013). *Základy sociální psychologie*. (Vyd. 7). Praha: Portál.
- Maňák, J. (2019). *Pedagogika jako věda o člověku a společnosti*. Brno: Masarykova univerzita.
- Rámcové vzdělávací programy (RVP)*. (2004). Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR. Retrieved from <https://edu.gov.cz/rvp-ramcove-vzdelavaci-programy>.

Tetiana Atroshchenko, Tetiana Kravchenko

DEVELOPMENT OF SOCIAL COMPETENCE IN THE PROCESS OF FORMING VALUE ORIENTATIONS OF SENIOR GRADE STUDENTS IN THE CZECH REPUBLIC

The article substantiates the features of social competence development in the process of forming high school students' value orientations in the Czech Republic. It has been emphasized that in developed European countries, there is social and economic progress; new approaches to education appear. The updating of technologies is influenced by the development of society, man, a new view on the role of man in the world, and the changing role of education. The pedagogical conditions for the development of social competence in the process of forming high school students' value orientations in the European, in particular the Czech, educational space have been determined. They are the following: the focus of educational activities on the

development of key competencies, consisting in developing the ability to apply knowledge and values in practice, and not just accumulate them; the formation of the «I»-concept of personality in high school students, which can guide their constructive behavior; adequate use of pedagogical technologies, that is, a targeted and systematically implemented sequence of actions of the teacher and students, aimed at achieving a pre-predicted goal using the appropriate methods, means and techniques of pedagogical interaction in a certain social and cultural environment. It has been emphasized that value orientations are a central personality development, expressing a conscious attitude toward oneself, the world, and society. They determine the motivation for adolescent behavior at a time when societal values are unclear. It has been concluded that the problem of developing moral values in high school students is a priori linked to the development of a set of competencies that make future school graduates socially relevant and realistic individuals.

Keywords: value orientations; social competence; high school student; Czech school, educational environment; educational methods; interpersonal interaction; pedagogical conditions; European educational space.

References

- Bekh, I. D. (1999). Vychovannia pidrostaichoї osobystosti na zasadakh Novoi metodolohii [Raising a young person based on the principles of the New Methodology]. *Pedahohika i psykholohiia* [Pedagogy and psychology], 3, 5-14 [in Ukrainian].
- Čech, Petr. (2016). *Sociální gramotnost žáků středních odborných škol a odborných učilišť* [Social literacy of students of secondary vocational schools and vocational training institutes]. Retrieved from <https://surl.li/wlftik> [in Czech].
- European Commission. *Key Competences for Lifelong Learning*. (2018). Luxembourg. Retrieved from <https://surl.li/fqisnh>
- Machuskyi, V. V. (Ed.). (2017). *Formuvannia tsinnisnykh oriientyriv navchalno-vykhovnoho protsesu u pozashkilnykh navchalnykh zakladakh* [Formation of value orientations of the educational process in extracurricular educational institutions]: monohrafiia. Kyiv: TOV «Zadruha» [in Ukrainian].
- Gavora, P. (2005). *Učitel a žák v komunikaci* [Teacher and student in communication]. Bratislava: SPN. Retrieved from <https://surl.li/lrkjzg> [in Czech].
- Gillernová, I., & Krejčová, L. (2012). *Sociální dovednosti ve škole* [Social skills at school]. (Vyd. 1). Praha: Grada [in Czech].
- Hayes, N. (2013). *Základy sociální psychologie* [Fundamentals of social psychology]. (Vyd. 7). Praha: Portál [in Czech].
- Lokshyna, O. I. (2009). *Zmist shkilnoi osvity v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu: teoriia i praktyka (druha polovyna XX - pochatok XXI st.)* [School education in the countries of the European Union: theory and practice (second half of the 20th - beginning of the 21st century)]: monohrafiia. Kyiv: Bohdanova A.M. [in Ukrainian].
- Maňák, J. (2019). *Pedagogika jako věda o člověku a společnosti* [Pedagogy as a science of man and society]. Brno: Masarykova univerzita [in Czech].
- Rámcové vzdělávací programy (RVP)* [Framework educational programs] (2004). Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR. Retrieved from <https://edu.gov.cz/rvp-ramcove-vzdelavaci-programy> [in Czech].
- Tolochko, S. (2018). Analiz dosvidu krain yevropeiskoho soiuzu u vyrishenni suchasnykh problem v osviti y nautsi [Analysis of the experience of European Union countries in solving modern problems in education and science]. *ScienceRise: Pedagogical Education*, 6 (26), 9-15 [in Ukrainian].
- Tovkanets, H. V (2016). Osoblyvosti tsinnisnykh oriiantatsii studentskoi molodi v SSHA [Peculiarities of value orientations of student youth in the USA]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia pedahohichna* [Bulletin of Lviv University. Pedagogical Series], 30, 253-261 [in Ukrainian].

Одержано 29.08.2025 р.

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>